

MADANIY REALIYALARNI TARJIMA QILISHDAGI STRATEGIYALAR

Hakimova Marjona Mirzohid qizi*Toshkent Ijtimoiy Innovatsiya universiteti*Hakimovamarjona54@gmail.com<https://orcid.org/0009-0001-8418-2635>**MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received:08.06.2026**Revised: 09.06.2026**Accepted:10.06.2026***KALIT SO'ZLAR:**

*Madaniy realiyalar,
funktional analogiya,
transliteratsiya,
domestikatsiya,
xorijlashtirish,
madaniyatlararo
muloqot,
kombinatsiyalangan
strategiya,
tushuntiruvchi tarjima.*

Ushbu maqola madaniy realiyalarni tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvistik va madaniy muammolarni o'rganishga bag'ishlangan. Biz madaniy realiya tushunchasini va ularning tarjimasini zamonaviy strategiyalar bilan qanday yaxshilash mumkinligini o'rganamiz. Ushbu kontekstda transliteratsiya, funksional analogiya, tavsiflovchi tarjima va kombinatsiyalangan strategiyalarning afzalliklari va kamchiliklari bo'yicha tadqiqotlar mavjud (misol uchun qarang). Madaniy realiyalarni tarjima qilish nafaqat lingvistik birliklar haqida, balki ma'lum bir jamiyatning ijtimoiy kontekstini tushuntirish haqida ekanligi ko'rsatilgan. Natijada, kombinatsiyalangan strategiya o'quvchi uchun eng oson va qulay yondashuv bo'lib, u boshqa til so'zlashuvchilari bilan madaniy ma'lumotlarni almashish va uni saqlab qolish usuli sifatida ishlatilishi mumkinligi aytiladi. Maqolaning natijalari madaniyatlararo muloqot va ilmiy hamda adabiy matnlar uchun juda foydali bo'ladi.

So'nggi yillarda audiovizual tarjima global axborot almashinuvida kuchli rol o'ynadi. Chet el filmlari, seriallari va hujjatli filmlarni tarjima qilishda u milliy urf-odatlar, qadriyatlar va ijtimoiy

munosabatlarni ommaga yetkazish orqali vositachi sifatida harakat qiladi. Shunday qilib, tarjimon nafaqat til so'zlarini, balki madaniy mohiyatni ham yetkazadi. Madaniy realiyalar - bu mintaqaga tegishli bo'lgan va boshqa tillarga tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlardir. Bu so'zlar millatning urf-odatlarini, tarixi, joyi va turmush tarziga xos bo'lgan iboralar bo'lib, nafaqat so'zlar, balki millatga xos til bo'lib, ushbu mamlakatning madaniy mohiyatini jonlantirish kerak va til ularni ushbu mamlakatdan boshqa tilga tarjima qilishni qiyinlashtiradi. Ushbu maqolaning sababi shundaki, tarjima jarayonida tilning tarjimasida katta yo'qotishlar va semantik o'zgarishlar bo'ladi. Shunday qilib, tarjima jarayoni boshqacha va so'zning ma'nosini auditoriyaga yetkazish uchun juda aniq usulni talab qiladi. Chunki madaniy realiyalar milliy xilma-xillik mahsuli bo'lib, noto'g'ri talqin san'atga zarar yetkazadi va o'quvchi va tomoshabinni asarning mohiyatini his qilishdan mahrum qiladi. Shuning uchun ular tarjima jarayonida to'g'ri ishlatilishi kerak. Masalan, o'zbek madaniy realiyalariga "cho'pon", "kelin salom", "Navro'z", milliy taomlar (somsa, osh, norin...) kiradi. Boshqa madaniyatlardan misollar: yapon (kimono, sushi) va ingliz (Thanksgiving, pub). Shuning uchun, tarjima jarayonida madaniy realiyalar alohida tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Ko'plab tarjima olimlari bu masalaga turlicha qarashgan. Masalan, V.S. Vinogradov realiyalarni milliy-madaniy mazmunli birliklar sifatida belgilaydi va tarjimada maxsus yondashuvni talab qiladi [Vinogradov.V.S. 1978]. A.V. Fedorov realiyalarni tarjimada milliy rangni saqlash uchun muhim deb hisoblaydi [Fedorov. 1983.40-44]. Tadqiqotning asosiy maqsadi - adabiy matnlarda o'ziga xoslikni ifodalovchi realiyalarni boshqa tillarga yetkazishda qo'llaniladigan jarayonlar (domestikatsiya va xorijlashtirish) tahlilining samaradorligini oshirishdir. Quدرات Musayev ta'lim jarayonida tarjimada milliy va madaniy omillarning ahamiyatini hisobga oladi va transliteratsiya, tushuntiruvchi tarjima va ekvivalentlikdan foydalanishni taklif qiladi [Q. Musayev. 2005.93]. Xorijlashtirish adabiy matnning o'ziga xos xarakterini saqlab qolishga qaratilgan. Quyida tarjima usullarini muhokama qilamiz. Translitteratsiyada biz so'zning literal qobig'ini saqlab, "ekzotik" muhit yaratamiz. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asaridagi "Otinoyi" so'zi "Otinoyi" sifatida saqlanadi, chunki agar biz inglizcha so'zlar, masalan, Mrs yoki Ms kabi so'zlarni almashtirsak, realiyaning madaniy ma'nosi va ijtimoiy maqomini yo'qotamiz. Kalka qilishda berilgan iboraning struktural transferi mo'ljallangan: Masalan, "Qirq kun, qirq kecha" iborasi "Forty days and forty nights" deb tarjima qilinadi. Sh. Rahmatullayev frazeologik birliklar va haqiqatlar o'rtasidagi munosabatlar haqida gapiradi va aslida madaniy haqiqatlar odatda barqaror iboralar orqali ifodalanishini va ularni tarjima qilishda funksional ekvivalentlikdan foydalanishimiz kerakligini ta'kidlaydi [Rahmatullayev.1992.112-118]. Domestikatsiya matnni madaniyatga moslashtirish, lekin milliy rangni yo'qotmaslikdir. Bu madaniy ekvivalentlikni o'z ichiga oladi: "Red Riding Hood"ni o'zbek tilida "qizil qalpoqcha" deb tarjima qilish, lekin bizning

madaniyatimizga mos keladigan tarzda bo'lishi maqsadga muvofiqdir va umumlashtirish: "Atlas"ni "ipak mato" deb tarjima qilish. N. Komilov madaniy haqiqatlarni tarjima qilishda madaniyatlararo muloqotga alohida e'tibor beradi. Tarjimon haqiqatni faqat til sifatida emas, balki madaniy ma'no birligi sifatida ko'rish kerak [Komilov.N.2008.88-94]. Shunday qilib, tarjima qilishning eng maqbul usuli moslashtirishdir.

Tadqiqot metodlari.

Madaniy haqiqatlarni tarjima qilishda lingvistik, shuningdek, ijtimoiy-madaniy va kognitiv strategiyalar muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot davomida biz madaniy birliklarning dastlabki holatdan tarjima qilingan tilga o'tkazilishidagi o'zgarishlar yoki o'ziga xosliklarni aniqlash uchun turli zamonaviy usullardan foydalanamiz. Tavsifiy tarjima usuli biz haqiqat tarjimasi deb ataydigan narsaning markazida joylashgan bo'lib, u qanday qabul qilinishi va asl tilidan qanday farq qilishi haqida. G'afurov tarjimini "ijodiy" jarayon deb aytadi va estetik va madaniy ta'sir haqiqatlarni tarjima qilishda semantik ekvivalentlikdan ko'ra muhimroq ekanligini va ba'zi haqiqatlarni samarali tushuntirish kerakligini ta'kidlaydi [G'afurov.II1985.60-66]. Masalan, Sumalak so'zi O'zbekistonning milliy bayrami bilan bog'liq bo'lib, agar biz buni boshqa tillarga tarjima qilsak, unga izoh beriladi. Sumalak - bu Navro'zda bug'doydan tayyorlanadigan an'anaviy shirin taom. Shu nuqtai nazardan, biz haqiqatning bayram bilan bog'liqligi va uning tarkibi haqida ma'lumot topamiz. Kelin ko'rdi → to'y marosimidan keyin yangi kelinni ko'rishga tashrif. Bu holda haqiqat ma'lum bir marosimdagi vaziyatni tasvirlaydi. Ushbu usulda, haqiqat tarjimada to'liq yoki qisman saqlanib qolganligini aniqlash ham muhimdir [Vinogradov V.S.1978]. Taqqoslash-tahliliy usulda biz manba tilini taqqoslash orqali olishni maqsad qilamiz. Shu tarzda, biz haqiqatning asosiy mazmuni tarjima jarayonida qanchalik saqlanib qolgan yoki o'zgarganligini aniqlaymiz. Masalan, Navro'z→ Navruz. Bu holda, biz haqiqatni transliteratsiya orqali tarjima qilamiz va bayram nomini izohsiz saqlaymiz. Faqat tovushlar o'zgargan. Chapar→ an'anaviy o'zbek choponi. Ushbu tarjima haqiqatning milliy o'zbek kiyimi ekanligini ko'rsatadi va izoh orqali tarjima qilinadi. Kontekstual tahlil usuli - Ushbu usulda haqiqatlar matnda va muallifning niyatida xizmat qiladigan funktsiyaga ko'ra tarjima qilinadi. B. Yoldoshev (2014) matn lingvistikasi haqida gap ketganda, haqiqatlarni kontekstga iloji boricha yaqinroq tarjima qilish kerakligini aytadi. U haqiqatni yagona birlik sifatida emas, balki matnning butun semantik tizimining bir qismi sifatida ko'rishni taklif qiladi [Yoldoshev.B. 2007.98-103]. Masalan, U mahallaning gapidan qo'rqardi→ U jamoatchilik fikridan qo'rqardi. Bu yerda mahalla so'zi semantik funktsiyani bajarib tarjima qilingan. Oqsoqol so'zi→ Oqsoqolning qarori. Bu yerda haqiqat ijtimoiy maqom orqali ochib berilgan. Transformatsion tarjima usulida so'zlar ma'no, semantik va grammatik jihatdan o'zgarishi mumkin, lekin kontekstda so'zlarning ma'nosi yoki ularning shakli haqiqat sifatida saqlanadi. Masalan,

Hashar → jamoat ixtiyoriy ishi (semantik transformatsiya) Beshik to'yi → yangi tug'ilgan chaqaloq uchun an'anaviy marosim. Madaniy haqiqatlarni tarjima qilish jarayonidagi asosiy strategiyalarni tahlil qilganimizda, madaniy haqiqatlar qanchalik tarjima qilinganligi va milliy rangning qanchalik saqlanib qolganligi va tomoshabinlarga tushunarli bo'lganligini bilib olamiz.

Tadqiqot natijalari.

Bu tarjimonning kommunikativ va jamoat omillari bilan bog'liq haqiqatlarni tarjima qilish uchun nima qilayotganiga hech qanday tuzilma yo'qligini ko'rsatadi. Avvalo, biz bilamizki, haqiqatlarni tarjima qilishda eng keng tarqalgan usullardan biri transliteratsiya va transkripsiyadir. Bu usullar asosan milliy ruhni saqlab qolish uchun ishlatiladi, lekin har doim ham o'quvchiga tushunarli emas. Masalan, yapon madaniyati bilan bog'liq so'zlar, masalan, sushi, kimono (milliy kiyim), wasabi (achchiq xren) va hashi (chopsticks) tarjima qilinmaydi va agar o'quvchi tushunmasa, badiiy yoki ilmiy matnlarda qisqacha izoh berilishi mumkin. V. S. Vinogradov aytganidek, haqiqatni saqlash milliy rang berishning eng muhim shartidir [V.S.Vinogradov. 1977.112]. Ikkinchidan, funktsional analogiya strategiyasi o'quvchiga tushunarli bo'lgan yondashuvdir. Shu tarzda haqiqat qabul qiluvchi madaniyatning izohi bilan ochib beriladi. Masalan, ingliz tilidagi "Thanksgiving day" o'zbek tilida Minnatdorchilik kuni deb tarjima qilinadi. Shuningdek, pub o'zbek tilida bar deb tarjima qilinadi, garchi uning ma'nosi inglizcha pub so'ziga aniq yaqin bo'lmasa ham. Bu holda so'z o'ziga xosligini yo'qotadi, lekin ma'no o'quvchiga aniq bo'ladi. A.V. Fedorov buni tarjimaning kommunikativ ekvivalentligini ta'minlash orqali tushuntiradi [Fedorov. 1983.V.186]. Uchinchi natija sifatida, biz tavsifiy tarjima strategiyasi ilmiy va asosan tushuntiruvchi sohada matnlarning ustuvorligi ekanligini aniqladik. Bu holda tilning haqiqatini aniq tarjima qilish mumkin emas, lekin uning ma'nosi tushuntirilishi mumkin. Misollar: Curry - ziravorlar bilan pishirilgan hind taomi. Taomning milliy mansubligi aniqlanadi. Pub - Angliyada an'anaviy ichimliklar iste'mol qilinadigan joy. Joyning ijtimoiy funktsiyasi ko'rsatilgan. Barxudarov ta'kidlaydiki, bu matnning kengayishi bo'lsa-da, bu matnni semantik jihatdan aniqroq qiladi [Barxudarov.L.S.1975.97]. To'rtinchi muhim natija shundaki, birlashtirilgan strategiyalar eng yaxshisidir. Ko'pincha transliteratsiya+izoh yoki transliteratsiya+tavsif birgalikda qo'llanilganda yuqori samaradorlikka erishiladi. Madaniy haqiqatlarni tarjima qilishda nafaqat bitta strategiya, balki umumlashtirilgan yondashuv o'quvchiga tushunarliroq qiladi. Ya'ni, so'z asl shaklda (transliteratsiya) tarjima qilinadi va qo'shimcha izoh-tavsif qo'shiladi. Bu milliylikni saqlaydi. Masalan, "mahalla→mahalla" bu yerda, izoh berilmaganligi sababli, chet ellik o'quvchilar tushunmasligi mumkin yoki faqat "qo'shnilik asosida shakllangan ijtimoiy birlik" haqida tavsif berilsa, mahalla atamasi tilga olinmaydi va milliy rang yo'qoladi. Shuningdek, "Samurai→ o'rta asr Yaponiyasidagi jangchi sinfi" bu tarzda biz tarixiy haqiqatni saqlaymiz va uni

tushunishimiz uchun tushuntiramiz. Ushbu yondashuv uni aniq va xalqaro qiladi. Nida va Taberga ko'ra, bunday yondashuv dinamik ekvivalentlikni ta'minlashga xizmat qiladi [Nida.E, Taber.1982.33].

Jadval: Madaniy realiyalarni tarjima qilishdagi strategiyalarning solishtirma tahlili

Strategiya nomi	Asosiy xususiyati	Afzalligi	Kamchiligi	Misol
Transliteratsiya	Asl holati saqlanib qoladi	Milliy kolori saqlanadi	Tushunarsiz bo'lish ehtimoli	Wasabi
Funksional analogiya	Madaniy o'xshashlik asosida	O'quvchi uchun qulay	Milliylik yo'qoladi	Halloween("Avliyolar kechasi")
Tavsifiy tarjima	Izohlash	Mohiyati to'liq ochiladi	Matn uzayishi mumkin	Haggis (Shotlandiyaning milliy taomi)
Kombinatsiyalashgan	Bir nechta usullarni qo'shish orqali	Eng muvozanatli	Murakkablik va aniqlilik	Kimono(yapon milliy kiyimi)

Munozara.

Madaniy haqiqatlarni tarjima qilish bilan bog'liq muhokamalar haqiqatning lug'atdagi so'zdan ko'proq ekanligini, balki axborot tashuvchisi ekanligini ko'rsatadi. Haqiqatlarning noto'g'ri tarjimalari ma'no-mazmun va madaniyatni noto'g'ri tushunishga olib keladi. Ushbu nuqtai nazardan, biz quyidagi misollarni muhokama qilamiz. Avvalo, biz transliteratsiya strategiyasida tarjima qilingan so'z odamlarni begonalashtirishi mumkinligini ta'kidlashimiz kerak. Ispancha fiesta so'zi boshqa tillarda ingliz va fransuz tilida bo'lgani kabi ishlatilganda, garchi bayram ruhi saqlanib qolsa-da, uning diniy va ijtimoiy ma'nosi ochib berilmaydi. Bu vaziyat tarjimini turli odamlarga tushuntirish va moslashtirish kerakligini ko'rsatadi. Komilov shuningdek, madaniy haqiqatlar nafaqat shaklda, balki madaniy mazmunda ham taqdim etilishi kerakligini ta'kidlaydi [Komilov.N.2008.89-91]. Shunday qilib, Newmark aytganidek, transliteratsiya madaniy savodli o'quvchilar uchun mos bo'lsa-da, umumiy hajmdagi auditoriya uchun yetarli emas [Newmark.P.A.1988.95]. Ta'lim tizimining haqiqatlari bunga ajoyib misoldir. Masalan, Angliyadagi jamoat kolleji haqiqatlari yoshlar uchun oddiy kollej bo'lib, lekin bizning kollejlrimizdan farq qiladi. Chunki bu universitetga o'qishga kirishni istagan va moliyaviy

=====
jihatdan yaxshi bo'lmagan odamlar uchun arzon va qulay yo'ldir. Yo'ldoshev haqiqatlarni matn kontekstiga muvofiq talqin qilish kerakligini ta'kidlaydi [Yo'ldoshev.B.2007.98-100].

Ular o'qishni istagan joyda davom ettirishlari yoki AQSh ta'lim tizimiga moslashishlari mumkin. Shunday qilib, bu haqiqatni birlashtirib (AQShda jamoat kolleji deb ataladigan tizim mavjud bo'lib, u talabalarga ikki yillik oliy ta'lim olish imkonini beradi va ular to'g'ridan-to'g'ri universitetga o'tishlari mumkin) haqiqat auditoriyaga tarjima qilinadi. Bu vaziyat House tomonidan taklif qilingan madaniy filtr tushunchasiga mos keladi [House.J. 2015.63.]. Funktsional analogiya muhokamasida, ba'zi hollarda madaniy haqiqatni soddalashtirish uning mohiyatini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilida dormitory so'zi bizning kontekstimizda yashash uchun yotoqxona sifatida tushuniladi. Uni tarjima qilish qulay, lekin uning ma'nosi kamayadi, chunki AQShda talabalar ijtimoiylashish uchun yotoqxona, klublar, ko'ngilochar tadbirlar va qoidalar mavjud. Yoki fransuzcha café so'zi muhokama uchun madaniy muhitni tasvirlaydi va bizning kafemiz faqat ovqatlanish joyidir. Xudoyberganova bunday birliklarni tarjima qilishda madaniy tushunchalarni saqlab qolish zarurligini lingvokultural yondashuv asosida ta'kidlaydi [Xudoyberganova.M. 2015.141-143]. Ushbu tarjima qilingan birlik asl asarni tarjima qilish bilan solishtirganda osonroq amalga oshiriladi va madaniy jihatdan kambag'al. Agar matnda yangi narsa yoki katta ahamiyatga ega madaniy ma'lumot bo'lmasa, biz funktsional analogiyadan foydalanishimiz mumkin. Bundan tashqari, madaniy haqiqatlarni tarjima qilishda bir nechta usullardan foydalanish to'g'ri va samarali usuldir. Zamonaviy tarjima tadqiqotlarining asosiy vazifasi nafaqat tarjima qilish, balki madaniyatlararo aniq ma'lumotlarni etkazishdir. Shuning uchun haqiqatlarning ma'nosi juda muhimdir. Masalan, ko'k yoqali yoki oq yoqali haqiqatlar ranglarga bog'liq emas, balki odamlar haqida ijtimoiy nuqtai nazardan ishlatiladi. Ya'ni, ko'k yoqali ishchi sinf va oq yoqali ofis yoki yuqori lavozimli xodimlardir. Birlashtirilgan strategiya tarjima nafaqat til masalasi emas, balki milliy va madaniy o'zlikni saqlashga yordam beradigan va uni o'quvchilarga juda oddiy tarzda etkazadigan masala ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib, tarjima o'quvchi va matn o'rtasida asosiy ma'no va mazmunni ta'minlaydigan ko'prik bo'lishi va madaniyatlararo ma'lumot almashinuvini osonlashtirishi mumkin.

Xulosa.

Madaniy haqiqatlarni tarjima qilish hozirgi zamonaviy tarjima tadqiqotlarida juda dolzarbdir. Madaniy haqiqatlar nafaqat lingvistik tizim, balki jamiyatning ijtimoiy holati, tarixiy jarayonlari, qadriyatlari va dunyoqarashlari bilan juda bog'liqdir. Shuning uchun ular nafaqat lingvistik kontekstda, balki kengroq madaniy kontekstda ham ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Madaniy haqiqatni tarjima qilish uchun biz bir nechta strategiyalarga duch keldik va biz uchun eng qulayi o'quvchi uchun birlashtirilgan strategiyadir. Chunki u madaniy haqiqatni to'liq saqlab qoladi va uni

o'quvchiga tushuntirishlar bilan taqdim etadi. Shu tariqa, matn boshqa madaniyatlar bilan yaxshi tarzda muloqot qilish va ma'lumotli bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vinogradov, V. S. (1977). Leksikologiya i leksikografiya. Moskva: Nauka, p. 112.
2. Fedorov, A. V. (1983). Osnovy obshchey teorii perevoda. Moskva: Vysshaya shkola, p. 186.
3. Barkhudarov, L. S. (1975). Yazyk i perevod. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, p. 97.
4. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). The theory and practice of translation. Leiden: E. J. Brill, p. 33.
5. House, J. (2015). Translation quality assessment: Past and present. London: Routledge, p. 63.
6. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. London: Prentice Hall, p. 95.
7. Baker, M. (2011). In other words: A coursebook on translation. London: Routledge, p. 29.
8. Vinogradov, V. S. (1978). Leksicheskie voprosy perevoda khudozhestvennoy prozy. Moskva: Izdatelstvo MGU, pp. 45–47.
9. Komilov, N. (2008). Tarjima san'ati va madaniyatlararo muloqot (pp. 89–91). Toshkent, O'zbekiston: Ma'naviyat.
10. Rahmatullayev, Sh. (1992). O'zbek frazeologiyasi (pp. 112–118). Toshkent, O'zbekiston: O'qituvchi.
11. G'afurov, I. (1985). Tarjima va tafakkur (pp. 60–66). Toshkent, O'zbekiston: Yozuvchi.
12. Xudoyberganova, M. (2015). Lingvokulturologiya (pp. 140–143). Toshkent, O'zbekiston: Akademnashr.
13. Yo'ldoshev, B. (2007). Matn lingvistikasi (pp. 98–100). Toshkent, O'zbekiston: Fan